

Linna auw ninck illo.

Olevistest ja tema tornist

Ants Hein

Tallinn on vertikaalne, introvertne linn. „Vaata kõrgeid torne, aga mõtled iseendast,” kirjutas omal ajal Sergei Dovlatov.¹ Ehitatud Soome lahe kaldale, näib see linn kerkivat tõesti justkui merest ja küllap just seetõttu peetaksegi linna mere poole avanevat siluetti tema kõige ilmekamaks, meeldejäetavamaks tunnusemärgiks. Nagu keskajal, valitseb praegugi seda panoraami Oleviste kiriku võimas torn – või nagu osutab sellele Jaan Undusk: „See on tegelikult linna ainus gooti stiilis kirikukiiiver, aga tema mõju linna pildile on nii valdav, et Tallinna siluetti peetakse sageli eht gootilikuks – nagu ka linna ennast, mille katuseviiludes gooti kolmnurk hästi silma torkab.”²

Võimas torn juba 14. sajandil

Vast ei liialdagi me kuigi palju, kui väidame, et idee ehitada Tallinna Oleviste kirik välja erakordselt kõrge torniga ulatub juba selle linna algusaegadesse. Näib igati tõenäolisena, et oma esialgsel kujul on praegune kivist kirikhoone valminud juba 1330. aasta paiku – vähemasti kannavad sellist aastaarvu kaks kõige vanemat Olevistest teada olevat päiskivi, üks neist veel nüüdki näha kiriku altariruumi laes, selle keskmise võlviku idapoolses osas, teine aga on hoiul Eesti Ajaloomuuseumis. Enam-vähem samast ajast, 1332. aastast, pärineb ka sealne vanim hauakivi, leitud keskkütte sissepanemise käigus 1950.

aastate lõpul.³ Nagu mõnedki ehituslikud üksikasjad lasevad järeldada, näikse toonane kirik olnud oma pikihoone osas vähemalt kolmandiku võrra kitsam kui praegune, ent siiski üsna ruumika kooriosaga, sarnanedes selles osas vast kõige enam Visbys saksa kaupmeeste valduses seisnud Püha Maarja kirikule (hilisemale Visby toomile).⁴

Mis aga rabab, on see, et juba noil kaugeil aegadel kuulus tolle kiriku juurde üpris suur ja võimas läänetorn. Öigupoolest on suurem jagu selle torni 3,2 meetri paksustest müüridest veel tänapäevalgi alles, moodustades praegusest torni kivikehandist selle kõige alumise osa – ainsaks erinevuseks üksnes see, et kui nüüd kerkib torn otse kiriku seest, siis toona küündis see kiriku lääneseinast umbes kümne meetri jagu ettepoole. Iseenesest polnud aga selleski midagi erandlikku, sest ka näiteks Niguliste kiriku enam-vähem sama paksude seinamüüridega torn on kerkinud arvatavalt juba 13. sajandi lõpul kiriku põhikehandi suhtes kümnekonna meetri võrra eenduvana.⁵ Selleks, et tornialune ruum ja pikihoone saaksid võimalikult hästi omavahel ühendatud, on juba siis olnud rajatud nende vahele avar kaarava – võte, millele nii mõnigi kord on nähtud eeskätt vestfaalilikke eeskujusid ja mis on leidnud siinmail rakendust samuti üpris varakult, osalt juba lausa alates 13. sajandi teisest poolest (peale Oleviste ning Niguliste ka näiteks Koerus, Suure-Jaanis

¹ S. Dovlatov. Leivatöö. Võõramaa naine. Tlk. J. Ojamaa. Tallinn, 2006, lk. 110.

² J. Undusk. Mälupaik Tallinn. Mõtteid tema siluettist. – Tuna 2011, nr. 2, lk. 3.

³ E. Raadik. Aruanne Oleviste kiriku keskkütte ehitustööde käigus tehtud arhitektuuri-ajaloolistest tähelepantest ajavahemikul 5. aug.–5. nov. 1958. Tallinn, 1960, lk. 13. Muinsuskaitseameti arhiiv, P-202.

⁴ Vrd. G. Svahnström. Visby Domkyrka. Kyrkobyggnaden (Sveriges kyrkor. 175). Stockholm, 1978, lk. 115–121.

⁵ M. Lumiste, R. Kangroopool. Niguliste kirik. Tallinn, 1990, lk. 23.

ning Viru-Nigulas).⁶ Kirjalikes allikates on Oleviste kiriku torn leidnud esmakordselt mainimist siiski alles 1364. aasta augustis (*turris beati Olavi*).⁷

Sestap võib üsna kindel olla, et juba üsna algusaegadest peale oli Oleviste puhul seatud eesmärgiks ehitada see kirik välja mitte üksnes jumalakoja, vaid ka omamoodi meremärgina, mille taevasse kõrguva torni järgi teaksid sihti seada kõik siinkandis seilavad alused. Õigust öelda polnudki selles midagi iseäralikku, sest arvestades Läänemere randade üldist madalust ja üksluisust püüdsid kõik siinsed sadamalinnad püstitada järjest kõrgemaid torne. Ükskõik kust poolt neile linnadele läheneda, ikka olid kõrged, enamasti sihvakate telk- ehk püramiidiivritega kroonitud kirikutornid esimesed, mis neist silma hakkasid. Kui nii võtta, siis vaevalt leiabki terves keskaegses Euroopas kuigipalju torniderikkamaid maastikke kui need Läänemere-äärsed kaubalinnad – ja seda Flensburgist Tallinnani välja.

Liitagi veel siis, kui tasandiku elanikele oli ilmselt juba loomuldasa omane hoopis teistmoodi suhe oma tornidesse kui seda näiteks mäestikuelanikel. Pidades silmas üksnes saksa kolonistidega asustatud Läänemere rannikut, võiks väita, et eeskätt olidki need Vestfaalist pärit asukad, kelle jaoks tornid nõnda olulised. Nii võisid nende juures vahel mõnda kõrvalisegi maakohta jäänud kirikud kerkida hingematvalt võimsa torniga, nagu on seda veel praegugi näha näiteks Rostocki lähistel Kavelstorffis ja Levinis, kus mõlemad 13. sajandi keskpaigast pärit pühakojad näikse koosnevatki peamiselt tornikehandist, sest kõik muu selle kõrval paistab kui tühipaljas ripats. Vahel

alustati selliseid kirikutorne suisa sedavõrd suurejoonelisena, et ei jätkunud enam jõudugi neid päriselt lõpetada, nagu see juhtus näiteks Stralsundi külje all paiknevas Kirch Baggendorffis, kus suurtest maakiviplokkidest üles laotud tornikehandit on umbes poolelt kõrguselt jätkatud lihtsa puidust korrusega, või siis ka sellest poolsada kilomeetrit loode pool Sanitzis, kus väga vägevalt alustatud kivitorn on saanud samuti viimaks üsna tillukese vahvärktehnikas lõpetatuse.⁸ Aga ka Ojamaa saarelt võib leida terve hulga nii 13. kui ka 14. sajandil kerkinud pillkupüüdvate tornidega kihelkonnakirikuid (Vall, Gothem, Rone, Tingstäde, Öja, Dalhem jt.), kusjuures nendegi puhul on tõstetud esile eeskätt just vestfaalipärase mõjutuste tähtsus.⁹

Kõnelemata siis linnadest, mis samuti olid kasvatanud oma elanikkonda peamiselt just Vestfaalist sisserännanute arvel. Tegemist oli keskustega, mille jaoks nende võimsatest, enamasti kas tinajat või vaskset kiivrit kandnud kirikutornidest kujunesid omamoodi insiigniad, võimutunnused – olgu siis tegemist Kieli, Hamburgi, Wismari, Rostocki, Stralsundi, Greifswaldi, Stettini, Kolbergi, Danzigi, Anklami või ka näiteks Königsbergiga. Keskeim neist oli muidugi nende kõigi ema, 1143. aastal asutatud Lübeck: lõpuks võisid sealseid viis kirikut uhkeldada lausa seitsme hiigelkasvu torniga, mistõttu seda linna tuntigi üle Saksamaa „Seitsmetornilinnana”.¹⁰ On tunnuslik, et nii mõnigi kord on võidud nende linnade vanematel piltkujutistel piirduda üksnes kõige tähtsamate tornide ülesjoonistamisega – sellestki piisas, et kõigil oleks selge, millisega just nende hulgast on parajasti tegemist.

⁶ V. Vaga. Problema prostranstvennoj formy v srednevekovoj arhitekture Latvii i Eštonii. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised. 86.) Tartu, 1960, lk. 22; V. Raam. Märkmeid Ambla kirikust ja Kesk-Eesti kirikute ehitusloost üldse. – Kunstiteadus. Kunstikriitika. 6. Tallinn, 1986, lk. 183–184, 206–207; K. Altoa. Virumaa keskaegselt sakraalarhitektuurist. – Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks. (Jõhvi Muuseumi Seltsi toimetised. I.) Jõhvi, 2003, lk. 46; vrd. F. Mühlen. Das geöffnete Westturmjoch und der Domturm zu Paderborn im 13. Jahrhundert. – Westfalen. Bd. 48. Münster, 1970, lk. 126–147.

⁷ Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360–1383). Hrsg. von E. von Nottbeck. (Revaler Stadtbücher. II.) Reval, 1890, nr. 141, 142.

⁸ G. Piltz. Die Kunst Nordost Deutschlands. Dresden, 1961, lk. 8 jj.; G. Dehio. Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Mecklenburg-Vorpommern. Völlig neu bearb. von H.-Chr. Feldmann, G. Baier, D. Bruggmann, A. Heling und B. Rimpel. München, 2000, lk. 268–269, 271–272, 508, 723.

⁹ E. Lagerlöf, G. Svahnström. Die Kirchen Gotlands. Hrsg. von R. Bohn. Kiel, 1991, *passim*.

¹⁰ G. Lindke. Zu einem alten Landschafts-Panorama. – Der Wagen 1960, lk. 60–65.

Meister Grunde tornikiiver, valminud 1448. aastaks

Sellisel kujul, nagu Oleviste 1330. aasta paiku valmis, püsis ta siiski ainult 15. sajandi alguseni. Siis, aastail 1420–1425, valmis sellele kõigepealt uus, kõrgete tähtvõlvidega kujundatud kooriruum, ent pärast seda, kui kirikut tabas 1433. aastal suur tulekahju, asuti ka selle pikihoonet ning torni üsna põhjalikult ümber ehitama. Nagu Rasmus Kangropool ning Mai Lumiste juba 1970. aastail tõestasid, on seisnud siis enamike tööde eesotsas mitesakslasest müürseppmeister-kiviraidur Andreas Kulpesu (*Culpsu, Kulpesuw*), keda mõni allikas tunneb ka Andreas *de grote, lange* Andrease või isegi Andreas Pitke nime all – sisuliselt võiks lugedagi teda kogu toonase ümberehituse arhitektiks.¹¹

Just nende 1430. aastate keskpaiku käima läinud taastamistöõde käigus omandaski kirik enam-vähem lõplikult oma praeguse üldmahu, mis tähendas muu hulgas ka seda, et selle pikihoonet jätkati ligi kümme meetri jagu ka lääne suunas, mille tagajärjel kogu torni alumine osa sulandus suuremalt jaolt juba kiriku sisse. Torni enda kallale asuti siiski alles 1439. aastal, ent siis juba väga varakult, kohe pärast vastlaid: mõne nädala jooksul, käädripäevaks, lammutati kellegi Micheli-nimelise meistri juhtimisel maha kogu senise torni ülemine ots kuni akendeni (*op de vinster*) või, nagu seda hilisematest liitekohtadest näha, ligikaudu 30–31 meetri kõrguseni. Kogu see lammutustöö võeti ette selleks, et uus kerkiv kesklööv ühenduks torni alla jääva ruumiga võimalikult sujuvalt, samuti tuli torni lääneküljele rajada uus peaportaal ning selle kohale hiiglaslik, lausa 27,5 meetri kõrgusele küündiv teravkaaraken. Veel selsamal aastal on mõned puusepad eesotsas meister Lutkega seadnud tornis üles ka kraanad, on ostetud simsi- ja palend-

kive, aknaposte ning teisigi rai detaile, aasta hiljem aga veetud kirikuhoovile kokku hulk jämedaid talasid, millest võiks järeldada, et käimas oli torni vahelagede ehitus.¹²

Nõnda ongi Oleviste torni kiviosa saanud oma nüüdse kuju ning kõrguse kätte 1440. aasta sügiseks – praegusega võrreldes erinevuseks üksnes see, et siis kroonisid selle kivise osa ülemist äärt ka neli kolmnurkviilu. Tornile uue kiivri püstitamine jäi siiski venima – see oli alles 1446. aasta veebruaris, kui kohale saabus vastava ala asjatundja, keegi Johann Grunde nimeline meister. Kust kandist pärit mehega oli tegemist, pole täpselt teada, ent Tallinna jõudis ta koos oma sellidega Tartust. Põhiosaga oma tööst sai Grunde valmis juba sama aasta septembri lõpuks ning nagu selgub 1447. aasta jaanuaris temaga tehtud lõpparvest, on ta saanud palgaks sada marka ja ka tema naisele on eraldatud 13 marga eest rõivaid, tema sellidele makstud aga 60 marka. Ilmselt tegi Grunde kiivriks valmis ainult sõrestiku, sest selle laudadega üelöömisega on tegeldud veel 1447. aasta suvelgi. Lõpuks, 1448. aastal, saabus Danzigist Tallinna ka keegi Ludeke-nimeline meister – tema ülesandeks oli kogu tornikiiver tinaplekiga üle lüüa. Ta sai oma töö eest 24 Reini kuldnat, lisaks 4 marka tagasisõiduks Danzigisse.¹³

Oleviste torn polnudki keskajal nii kõrge, kui sageli arvatakse

Mõistagi oli meister Johann Grunde lähtunud Oleviste tornile uut tippu püstitades neist samadest gooti stiilis telkkiivritest, mida tol ajal peaaegu igal pool Põhja-Euroopas, eriti Hansa Liidu linnades näha: sihvakad, taeva poole sihitud teravpüramiidid, mida nende jalamilt toetasid kivist kolmnurkviilud. Viimased olid vajalikud eeskätt selleks, et tagada sujuv üleminek torni nelinurkselt kivikehandilt kaheksatahulisele plekkpüramiidile; õigu-

¹¹ R. Kangropool, M. Lumiste. Mõningatest Tallinna 15. sajandi arhitektuuri dateerimise küsimustest. – Töid kunstiteaduse ja -kriitika alalt. 2. Tallinn, 1978, lk. 268–269; R. Kangropool. Rae kiviraidurite-müürseppmeistrite osast Tallinna vanema arhitektuuri kujunemisloos kuni umbes aastani 1650. – Kunstiteadus. Kunstikriitika. 5. Tallinn, 1983, lk. 121–123.

¹² R. Kangropool, M. Lumiste. Mõningatest Tallinna 15. sajandi arhitektuuri..., lk. 265.

¹³ Samas, lk. 266.

poolest saanuks sedasama asja lahendada ka väikeste nurgatornikeste abil, ent ometigi kerkis selliseid tornikiivreid toona veel üsna harva.¹⁴ Nõnda on ka näiteks Riia Toomkirikul, Peetri kirikul ja Jakobi kirikul olnud neil aegadel just seesugused, altpoolt kolmnurkviiludega toetatud telk-kiivrid,¹⁵ kuid ilmselt ka Tartu Toomkirikul, ehkki selle mõlemad fassaaditornid valmisid alles 16. aastasaja algul.¹⁶ Selle kohta, kui kõrgele üks või teine mainitud kirikutornidest võis küündida, ei leidu mõistagi täpseid andmeid, olgugi et näiteks Riia Peetri kiriku torni puhul on kirjutatud, nagu oluks see 418 Riia jalga kõrge, sealse toomkiriku oma aga vististi veelgi kõrgem.¹⁷

Õigust öelda pole ka aastail 1446–1448 valminud Oleviste tornikiivri kõrguse kohta midagi päris kindlat teada. Pidades silmas, et mõõtkavas ehitusjooniste koostamine jäi terve keskaja jooksul tundmatuks, ei kipuks isegi arvama, et just mõõdupulk oluks see riist, mis toonastel ehitusmeistritel kõige sagedamini igal pool kaasas. Pealegi kui kõik tollased mõõduühikud, eriti jalg, olid äärmiselt kõikuvad, erinedes vahel naaberlinnadeski. Õigetele mõõdusuhetele omistati küll äärmiselt suurt tähendust, ent pigem toetusid toonased ehitusmeistrid selles osas kindlatele moodulitele, rakendades seejuures vaid kõige lihtsamaid geomeetrilisi kujundeid (ring, võrdhaarne kolmnurk, ruut), mida oli võimalik sirkli ja mõõtnööri abil hõlpsasti

ehitise ühelt osalt teisele üle kanda.¹⁸

Nõnda võiks arvata, et Oleviste torni kõrgus polnud päris kriipsupealt teada selle ehitajaile endilegi. Saati siis kõvaltvaatajatele. Nagu näiteks on sellest kirjutanud 1592. aasta sügisel koos Holsteini hertsogi Christiani saatjaskonnaga Tallinnas viibinud Augustin von Mörsberg: tema järgi oli linna kõrgeim torn olnud just sama kõrge kui sellesama linna kohal seisnud kalju, seega siis Toompea.¹⁹ Või keegi hollandlaste Venemaa delegatsiooni koosseisus nii 1615. aasta septembris kui ka järgnenud aasta aprillis Eestit väisanud isik, kelle sõnul oli Olevistel olnud siis umbes 20 sülla kõrgune terav kiiver ja „et sinna torni tõusta, tuleb ronida üles 250 kivi- ja 150 puitastmest, mis kõik üsna järsud”.²⁰ Teades, et tollane Amsterdami süld (*vadem*) võrdus umbes 1,7 meetriga (täpsemalt 1,698 m), ei saanuks Oleviste toonane tornikiiver selle anonüümseks jäänud sulemehe andmeil küündida kuigi palju üle 34 meetri, mis teeks torni üldkõrguseks küll ainult sadakond meetrit.

Olgu kui umbmäärasteks või ebatäpseteks seesuguseid eri aegadel Tallinnas viibinud reisimeeste poolt Oleviste kirikutorni kõrgusele antud hinnanguid ka pidada, langevad need ometigi suures plaanis kokku sellega, mida võib näha ka Tallinna kõige vanematelt üldvaadetelt. Jättes nende seast kõrvale kõige visandlikumad, nagu näiteks 1619. aastal Anthonis Goeteerise avaldatud reisiraama-

¹⁴ P. Lohf. Türme und Tore von Flandern bis zum Baltikum. Zweite, erweiterte Auflage. Wolfshagen-Scharbeutz, 1943, lk. 30 jj.; R. Bork. Gotische Türme in Mitteleuropa. Imhof, 2008, lk. 11 jj.

¹⁵ O. Späritis. Die älteste Ansicht der Stadt Riga (1546). – Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Livland, Estland, Ösel, Ingermanland und Lettgallen. Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Bd. 3. Hrsg. von M. Asche, W. Buchholz und A. Schindling. (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung. 71.) Münster, 2011, lk. 13–15.

¹⁶ Vrd. R. Hausmann. Das Bild: *Derpt Anno MDLIII*. – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1903. Jurjew (Dorpat), 1904, lk. 29–32.

¹⁷ P. Ärends. St. Petri-Kirche zu Riga. Riga, 1944, lk. 8; V. Banga, D. Čoldere, M. Levina, O. Späritis, A. Tipäne, J. Zilgalvis. Rīgas dievnami. Arhitektūra un māksla. Rīga, 2007, lk. 65 jj. 1 Riia jalg = 26,9 cm.

¹⁸ O. von Simson. The Gothic Cathedral. Origins of Gothic Architecture and the Medieval Concept of Order. New York, 1964, lk. 52 jj.; [P. Kidson.] Architectural proportion. – The Grove Encyclopedia of Medieval Art and Architecture. Ed. C. P. Hourihane. Vol. 1. Oxford, 2012, lk. 137–143.

¹⁹ Reise durch die Nordischen Länder im Jahre 1592. Bericht des Augustin Freiherrn zu Mörsberg und Befort, St. Johanner Ordens-Prior in Dänemark. Geschrieben den 1. April 1603. Hrsg. von C.-H. Seebach. Neumünster, 1980, lk. 131.

²⁰ En holländsk beskicknings resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615–1616. Trenne reseberättelser, från de tryckta och handskrivna holländska originalen. Översatta och utgivna av S. Hildebrand. Stockholm, 1917, lk. 11.



Vanim vaade Oleviste kirikule. Fragment Lambert Glandorpi poolt 1561. aastal maalitud Mustpeade Vennaskonna epitaafil. Tallinna Linnamuuseum

tus sisaldunud Simon Frisiuse graveeritud Tallinna üldvaate²¹ või siis ka näiteks selle lihtsa sehkenduse, mis on leidnud 1609. aastal jäädvustamist seoses mingi üsna haruldase ilmastikunähtusega Niguliste kiriku *Denkelbuch*'is,²² leidub neid, mis saavad siinkohal tõeliselt arvesse tulla, õigupärast ainult kaks: üks neist on näha Tallinna kunstniku Lambert Glandorpi 1561. aastal maalitud Mustpeade Vennaskonna epitaafil (praegu Tallinna Linnamuuseumi valduses), teine aga tuntud Maini-äärse Frankfurdi kunstniku ja kirjastaja Matthäus Merian vanema graveeritud Tallinna üldvaatel, avaldatud sellisena esimest korda koos 1652. aastal ilmunud Ulmi

õpetlase Martin Zeilleri koostatud Liivimaa kirjeldusega.²³

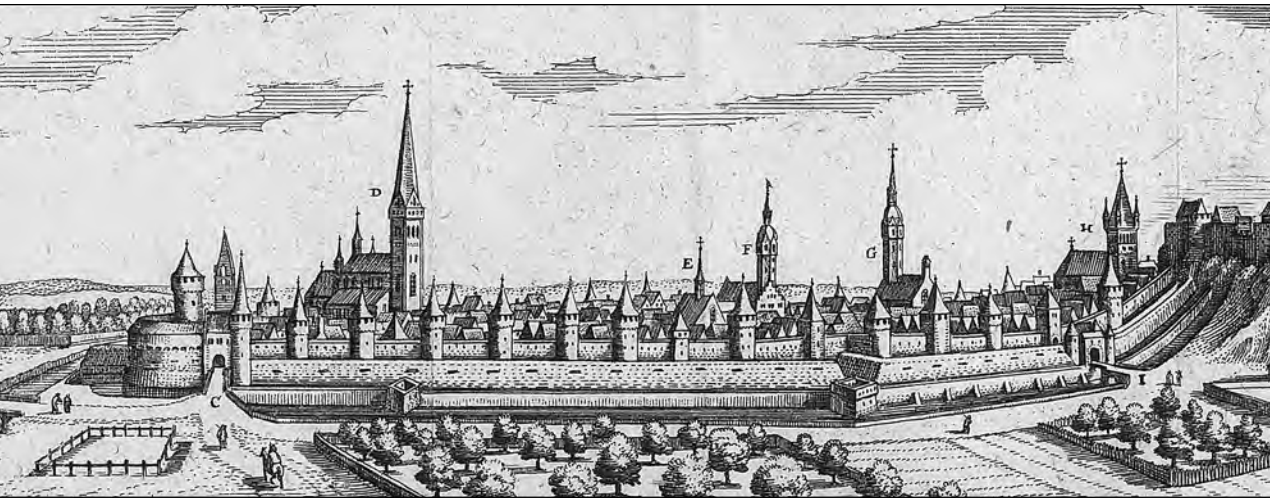
Neist esimese kohta on teada, et Glandorp maalís selle 1560. aasta septembris kokkupõrkes venelastega hukka saanud Mustpeade vennaskonna liikmete mälestuseks – lisaks langenud mustpeadele endile ja nende lahingupaigale on jäädvustatud sellel ka lõiguke toonasest Tallinnast, Oleviste kirik sealhulgas.²⁴ Väärrib tähelepanemist, et Oleviste tornitipp on leidnud kujutamist seal enam-vähem sama kõrgena, nagu see on seda praegugi, olulisemateks erinevusteks üksnes tornikiivrit altpoolt toetanud kolmnurkviilud ja kõige tipus keerelnud tuulelipp. Isegi üks

²¹ A. Goeteeris. *Journal Der Legatie ghedaen inde Iaren 1615 ende 1616 by de Edele, Gestrenghe, Hoochghelerde Heeren, Heer Reynhout van Brederode...* In s'Graven-Hage, 1619, lk. 8.

²² *Denkelbuch der St. Nicolai-Kirche, 1603–1906.* Tallinna Linnaarhiiv (=TLA), f. 31, n. 1, s. 142, l. 53p.

²³ M. Z[eiller]. *Topographia Livoniae, Das ist Beschreibung der vornehmsten Städte und Oerther in Liffland.* Franckfurt am Main, 1652, kleebisena lk. 18 ja 19 vahel.

²⁴ Maali kohta lähemalt: J. Kivimäe. *Lahing Jeruusalemma mäe taga anno 1560.* – Tallinna Mustpead. Mustpeade vennaskonna varadest ja ajaloo. Tallinn, 1999, lk. 17–33; P. Ehasalu. *Rootsiaegne maalikunst Tallinnas (1561–1710). Produksioon ja retseptioon.* Tallinn, 2007, lk. 64–66.



Vaade Tallinnale loodest. Fragment. Ehkki Matthäus Merian vanem andis selle vasegravüüri Maini-äärses Frankfurtis välja alles 1652. aastaks, pole suuremat kahtlust, et see sai tal teoks mingi hoopis vanema, tõenäoliselt 1590. aastate joonistuse järgi. Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu

torni üles seatud tunnikella sihverplaatidest paistab maalilt päris kenasti ära.²⁵

Teise pildiga, mis kujutab vaadet Tallinnale kagu poolt, praeguse Kalamaja kandist, on asjalood aga mõnevõrra keerulisemad. Nimelt valmis see Matthäus Merian vanemal tõesti küll alles 1652. aastaks, kuid on üsnagi ilmne, et ta on võtnud selle tegemisel eeskujuks mingi hoopis varasema, tõenäoliselt juba 16. sajandi lõpust pärit joonistuse. Seda reedab nii mõnigi üksikasi, näiteks puudub sellel veel aastail 1599–1600 kerkinud Suure Ranavärava eelvärv jms.²⁶ Sestap on ka Oleviste torn leidnud kujutamist seal ikka veel oma vanal, keskaegsel kujul ning taas ei anna miski põhjust järeldada, nagu oluks see kuigipalju kõrgem kui Oleviste praegune tornikiiver – seega siis ilmselt 115–125 meetri ringis.

Seisukoht, et aastail 1448–1625 Olevistel olnud torn võis olla tegelikult ka hoopis kõrgem, küündides poolteisesaja või isegi veel rohkema meetrini, pääses liikuma alles 18. sajandi lõpul. Nimelt oli leidnud keegi plekksepp, Hans Heinrich Domeier (Dommeyer), 1778. aastal suvel, kui Oleviste torni järjekordselt remonditi, ühe kiivri jalamile jäänud väiksema tornikese muna seest kirja, mille oli sinna juba rohkem kui saja aasta eest, 8. augustil 1651, jätnud Oleviste kiriku toonane vanem eestseisja Bernhard Hettling. Kõigi andmete hulgas, mis Hettling selles kirjas ära toob, näiteks kehtivad viljahinnad ja muu selline, teadustab ta sedagi, et tema aegu valminud torni kõrguseks kujunes 74 sülda (*Faden*), kuid enne 1625. aasta põlengut olevat see olnud kümne sülla jagu kõrgem, 84 sülda kõrgune.²⁷

²⁵ Esimene ajanäitaja seati sellesse torni üles juba üsna pea pärast 1448. aastat, kusjuures selle üheseierilised sihverplaadid avanesid kõigisse nelja ilmakaarde. 1527. aastaks oli kellasest Andreas valmistanud Olevistele aga juba uue ajanäitaja, mille löögimehanism seisis ühenduses tornis ripunud suure kellaga ning mille numbrilauad nikerdas valmis ja maalits olivärvidega kirjaks meister Jochim *meler* (K. Höhlbaum. Aus Revals Mittelalter. Culturhistorisches. – Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd. 2. Reval, 1874, lk. 76; V. Konsap. Tunnikelladest ja kellasest Tallinnas 15.–19. sajandil. – Vana Tallinn. I (V). Tallinn, 1991, lk. 15; R. Kangropool, M. Lumiste. Mõningatest Tallinna 15. sajandi arhitektuuri..., lk. 269).

²⁶ V. Vende. Probleeme vanematest Tallinna vaadetest. – Kunst 1974, nr. 45/1, lk. 37–39.

²⁷ Nachricht von dem Brande der St. Olai-Kirche zu Reval im Jahre 1625 und Wiederaufbauung des Turmes im Jahre 1651. Aufgefunden in dem Kopfe eines der 4 kleinen Türmen derselben Kirche 1778. Eesti Ajaloomuuseum (=EAM), f. 54, n. 1, s. 59; koopiana: Eesti Ajalooarhiiv (=EAA), f. 854, n. 1, s. 819; H. W. J. Rickersi publikseerituna: Historische Notizen, Reval betreffend. – Das Inland, 13.04.1838, v. 229–231.

Hettlingi kiri sai üpris laialt tuntuks, kusjuures juba 1782. aastal tegi sellest oma „Liivi- ja Eestimaa topograafiliste teadete” kolmandas köites kokkuvõtte ka Põltsamaa pastor August Wilhelm Hupel, mainides samuti, et kuni 1625. aastani oli Oleviste torni kõrguseks 84 sülda.²⁸ Nüüd võis juba igaüks teha omatahtsi edasiarvutused: need, kes pidasid õigemaks lähtuda Reinimaa süldadest, said tulemuseks 504 jalga ehk siis tänapäevasel väljendatuna umbes 159 meetrit, need, kes tegid oma transponeeringud Hamburgi sülla põhjal – 161 meetrit, ja need, kes eelistasid Vene ehk seitsmejalalisi süldasid – lausa 179 meetrit.²⁹ Seega pidanuks Tallinna Oleviste olema juba keskajal üks kõige kõrgemaid ehitisi terves Euroopas, kõrgem kui isegi kuulus Straßburgi *Münster*!

Vist esimene, kes seda juba ka trükisõnana toonitas, oli Venemaa Läänemere-äärsete provintside kohta 1794. aastal Jenas eraldi raamatukese avaldanud Buzbachi kirikhärra Karl Philipp Michael Snell, esialgu küll Olevistet ja Tallinna Toomkirikut omavahel segamini ajades.³⁰ Peagi parandati aga see Snelli näpuviga ning näiteks 19. sajandi algupoolel ei kahelnud siinmail enam suurt keegi, et aastail 1448–1625 on Oleviste torni näol olnud tegemist terves maailmas kõige kõrgema ehitisega. Sellest tehti juttu nii mõneski toona Tallinna kohta avaldatud reisikirjas, tuues lisaks Straßburgi Toomkirikule mängu ka näiteks Rooma Püha Peetruse peakirikuga ning isegi Egiptuse püramiidid.³¹

Ent ilmsesti leidis ka kahtlejaid, eeskätt muidugi nende hulgas, kes mõnevõrra orienteerusid varasemate aegade mõõdusüsteemides. Nimelt olid need väga pikka aega, sisuliselt kuni 19. sajandi alguseni, üle kogu Euroopa püsinud erakordselt segased, varieerudes mitte üksnes üksikute riikide, vaid vahel lausa linnade kaupa: näiteks kui Tallinnas ja Riias arvestati 17. sajandi algupoolel üht sülda võrduvat umbes 1,61 meetriga, siis Stockholmis vastas see ligikaudu 1,78, Narvas 1,80 meetrile jne.³² Küllap oli Bernhard Hettling kasutanudki Oleviste torni kunagist kõrgusnumbrit andes kohalikku, s. t. Tallinna mõõdusüsteemi – sel juhul ei saa 84 sülda vastata küll suuremale tornikõrgusele kui ainult 135 meetrit.

Iseasi, kui usaldusväärseks saaks aga sedagi Hettlingi kirjast tuletatud number üldse pidada. Olgu uue torni kõrgusega kuidas oli, aga kirjutades varasema torni kõrgusest, ei saanud ta lähtuda ilmsesti küll mingitest kindlamatest mõõtmistulemustest. Ning mis siinkohal veelgi olulisem – isegi kui mitte uskuda kõike seda, mida keskaegsete ehitusmeistrite keskel harrastatud proportsiooniõpetuste, eeskätt triangulatuuri ja kvadratuuri kohta vahel kirjutataksegi, tuleb möönda, et toleaegsete inimeste silmis kujutas geomeetria endast paljuski jumalikku kunsti. Maailma luues oli Jumal ise olnud suurim geomeeter ja seesama mõte innustas ka kõiki ehitusmeistreid. Kooskõllalisus, kõikide ehitusosade omavaheline sobivus, õiged mõõdusuhted pidid iseloomustama iga

²⁸ A. W. Hupel. *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland*. Dritter und letzter Band. Riga, 1782, lk. 416–417.

²⁹ Viimane number ongi suurim, mida võib vahel ka hilisemas erialakirjanduses kohata. Vt. nt. A. Waga. *Eesti kunsti ajalugu*. I: Keskaeg. Tartu, 1932, lk. 94; Eesti Evangeeliumi Luteriusu kirikud. Toim. B. Ederma, A. Jaik. Tartu, 1939, lk. 43.

³⁰ K. Ph. M. Snell. *Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee, oder: Zuverlässige Nachrichten sowohl von Russland überhaupt...* Jena, 1794, lk. 131.

³¹ A. A. Bestuzhev. *Poezdka v Revel'. Sankt-Peterburg*, 1821, lk. 91–92; [Chr. H. J. Schlegel.] *Reisen in mehrere russische Gouvernements...* VIII: *Reise von St. Petersburg nach Reval ins Seebad, im zweiten Drittel des Monats Juni a. St. 1826*. Meiningen, 1832, lk. 138–139; vrd. A. Hein, I. Leimus, R. Pullat, A. Viires. *Johann Christoph Brotze Estonica*. Tallinn, 2006, lk. 191–193.

³² J. Zemzaris. *Mērs un svars Latvija 13.–19. gs. Rīga*, 1981, lk. 51–53, 238. Märgitagu, et Rootsi võimuperioodi lõpul pääses siin üsna üldiselt maksma siiski juba 6-jalaline Reinimaa süld, mis vastas umbes 1,88 meetrile ja mida kasutati isegi kroonuehitiste puhul kohati kuni 1833. aasta kevadeni, mil selle asendas lõplikult Vene ehk seitsmejalaline süld.

vähimatki hoonet, siin polnud kohta disharmooniale. Panna aga ühe 60 meetri kõrguse kiviosaga torni otsa veel kaheksakümne, saja või koguni veel rohkemagi meetri kõrgune kiiver – isegi mõttevälgatusena tundunuks see pentsik! Kõnelemata veel sellest, kuidas selline hiiglkõrgeks venitatud tornitipp oleks siinsetes sügismarudes vastu pidanud...

Linna kroon ja uhkuseasi

Ent ka sellisena, arvatavalt siis umbes 115–125 meetri kõrgusena, mõjus Oleviste kiriku torn jahmatavalt vägevana ja nõnda tunti ning austati teda üle terve Läänemere regiooni. Sellest annab tunnistust nii mõnigi vahejuhtum. Näiteks 1508. aastal, kui tornikiivrit järjekordselt remonditi, olevat üks Taani väinu läbinud laevu kinni võetud ja kogu selle last konfiskeeritud. Kui aga selgunud, et tol alusel on ka Oleviste kiriku torni paikamiseks mõeldud tina, saatnud Tallinna raad sellest teate nii Rootsi riigi eestseisjaks olnud Svante Nilsson Sturele kui ka Uppsala peapiiskopile Gustav Trollele – ja kohe lähetatudki laadung taas Tallinna poole teele!³³

Linna krooni ja uhkuseasjana oli Oleviste tornikiiver ühtaegu siiski ka see osa kirikust, mis kõige tihedamini parandamist ning remonti vajab. Nõnda saabus näiteks 1530. aasta algul kiriku eestseisjate kutsel siia Riiast meister Kersten Pelser – torniehitaja (*tornsperer*), kelle ülesandeks oli järgnevate kuude jooksul teha oma nelja selli abil terve tornikiiver nõnda korda, et sellest edaspidigi kirikule au oleks. Siis sai see torn ka uue, inglise ristiga kujundatud tuulelipu.³⁴

Veelgi ulatuslikum remont sai teoks aga

ajavahemikul 1596. aasta suvest kuni 1598. aasta nelipüha-järgse nädalani, mida kinnitab ka üpris üksikasjalik arvepidamine. Tööde üldjuhatajaks värvati keegi Hans Meissen ehk Hans *Torndecker*, kelle tähtsamateks abilisteks olid kohalikud vasksepad Heinrich *Kupfferschleger* ja Jost *Kupfferschmidt*. Kui senini oli tornikiiver kaetud tinaplekiga, siis nüüd asendati see vaskplekiga; ülal tornitipu juures töötamiseks ehitati valmis koguni midagi rippoolitaolist. Isegi tuulelipp tuli selleks, et uuesti kullatud ja värvitud saada, korra tornist maha võtta. Kokku läksid tööd, mis lisaks tornikiivri remondile hõlmasid ka koori ning Maarja kabeli tornikiivri uue plekiga katmist, maksma ligi 31 000 marka, millest veidi rohkem kui veerandiku, 8862 marka, tasus Tallinna raad.³⁵

Hans Geisseleri tornikiiver valmis 1651. aastaks

Seesugusena, nagu too tornikiiver 15. sajandi keskel püstitati, püsis see ainult 1625. aastani. Siis, ööl vastu 29. juunit kella poole ühe või ühe paiku, puhkes äkiline maru ja välk tabas Oleviste torni. Või nagu üks pealtnägijaid, toonane raehärra Georg Wangersen (aadeldatuna Wangersheim) on kirjutanud, „hakkas tornikiiver põlema alt ülespoole ja nõnda polnud tast kahe tunni pärast enam midagi järel”. Suurem osa põlevast tornisõrestikust langes otse kirikule – nõnda mattus seegi peagi leedikesse, keerutades üles nii tuletukke kui ka vaskplaate ning lennutades hõõguvat prahti osalt Toompealegi. „*In summa*, linnas valitses selline häda, vaev, hirm ja õud, et seda ei jõuaks siin ära kirjeldadagi ja kui armu-

³³ Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. Zweite Abteilung. Bd. 3. Hrsg. von L. Arbusow. Riga, Moskau, 1914, nr. 57, 103, 438. Vahel on ka oletatud, et 1500. aastate algul võis olla tegemist isegi Olevistele päris uue tornikiivri ehitamisega, ehkki küll asjaolude lähem analüüs seda ei toeta. (Vrd. R. Kangroopool. Oleviste kirik. – Eesti arhitektuur. 1: Tallinn. Tallinn, 1993, lk. 108; Entsüklopeedia Tallinn. Peatoim. J. Tamm. 2. kd. Tallinn, 2004, lk. 37.)

³⁴ Kersten Pelseri tehtud oli ka raekoja torni tipus seisva sõjasulase figuur, nn. Vana Toomas. (R. Kangroopool, M. Lumiste. Mõningatest Tallinna 15. sajandi arhitektuuri..., lk. 269; R. Kangroopool. Tallinna raekoda. Tallinn, 1982, lk. 30.)

³⁵ Rechnung aller einnaemen Vund auesgbenn: geltt kuepferr Bley Zynn Holtze: Waes Zuer Kirchen vundt Thornss gebeuew Vorehrett vndt wohin Es ahngewandth. Ahngewangen Im Jahre Nach vnssers Heilandess gebuerтт 1596: durch Gottes Huelffe fertig woerden Aueff den Abentt *Trinitatis* Ano 1598. TLA, f. 230, n. 1, s. Bl2/II, l. 2–26.

line Jumal, kelle igas karistuses peitub ju ka mingi halastuse iva, poleks lõpuks oma vihmahoogu saatnud ja ka tuult rohkem läände, linnast eemale käänanud, oleks võinud põlema minna ja saada haledalt tuhaks terve linn.”³⁶

Hoolimata kitsastest aegadest taastati kirik siiski üllatavalt ruttu ja nõnda võis Heinrich Vestring, kes polnud tollal mitte üksnes Oleviste pastor, vaid ka Tallinna superintendent, pidada seal veidi rohkem kui kolme aasta pärast, 1628. aasta 15. oktoobril, maha piduliku sissepühitusjutluse. Osalt aitas kirikhoone kiiremale taastamisele kaasa ka see, et üht-teist, nagu näiteks altar ja kantsel, oli suudetud kahjutulest päästa.

Kiriku kõrge tornikiivri taastamine ei tulnud esiotsa aga kõne alla. Hakatuseks tehti tornile ainult madal viilkatus – milline see välja nägi, võib näha näiteks ühelt Adam Oleariuse reisirikjas sisalduvalt illustratsioonilt, jäädvustatud sellisena kas 1636. või 1639. aastal.³⁷

Ent ometi alustati raha kogumist ka kõrge tornikiivri taastamiseks. Nende hulka, kes siis vastava annetuse tegid, kuulus näiteks ka 1639. aastal oma Pärsia reisilt tagasi saabunud Holsteini saatkonna juht Otto Brügge-mann – tema panuseks kujunes 500 riigitaalrit.³⁸ Tööd ise läksid lahti siiski alles aastate pärast, kui kiriku vanemaks eestseisjaks oli saanud juba Bernhard Hettling. 1648. aastal algas puitmaterjali varumine ja järgmiseks kevadeks jõudis Baierimaalt Kölnbachist kohale ka kogenud torniehitaja, puuseppmeister Hans Geisseler (Geißler, Güseler). Tema juhatusel hakatigi otse kiriku külje all, Laiale tänavale rajatud ehitusplatsil torni puitkarkassi jaoks kõiksugu sõlmi ja ühendus-

lülisid välja tahuma. Kiivri sõrestik saadi püsti järgmise aasta sügiseks, ülejäärgmisse aastasse jäi selle laudadega katmine. 1650. aasta 3. juulil tõsteti kohale ka torni krooniv kuldne kukk koos selle alla jäänud tornimunaga, kusjuures teada on, et viimane olevat mahutanud tervelt viis tündrit otri. Nii kuke kui ka muna kohrutas välja Tallinna vaskseppade oldermann, Meisseni lähedalt Eilenbachist pärit Melcher Richter; väiksemate tornide tipus seisnud kuked ja munad on aga sama tsunfti lihtliikmete Balthasar Bosti, Christian Eggersi, Bastian Meyeri ja Jochim Hageni kätetöö. Ilmselt olid nimetatud viis meest ka need, kes terve tornikiivri 1651. aasta suvel vaskkarraga üle löid.³⁹

Võrreldes eelmise, tules hävinud tornitipuga oli uue kiivri kujundusse tehtud nii mõnigi muudatus. Kui varem olid selle jalamil paiknenud neli kivist kolmnurkviilu, siis nüüd asendati need väikeste nurgatornikestega, samuti ümbritseti kiviosa ülaäär dekoratiivse balustraadiga. On omajagu üllatav, et Geisseler ei üritanudki anda kiivrile baroksemat, mitmesugustest kurvatuuridest või vahekorrustest elavdatud üldkuju, vaid otsustas jääda üsna gootipäraselt mõjuva üldvormi juurde. Ent just sellise järelgootiliku hooga silueti tõttu see valmides nõnda jõuküllaseks kujuneski – tõesti, justkui mingi pilvi puistav piik. Seetõttu ei saanud selline lahendus mõjuda ka kuidagi vanamoodsana ja küllap olid Geisseleri tööga rahul siinsed linnaisadki, sest enne Geisseleri lahkumist Narva linna ehitusmeistriks andsid nad talle 1652. aasta algul kaasa väga kiitva soovituskirja. Narvas on Geisseler 1663. aasta paiku ka surnud.⁴⁰

³⁶ Tsiteeritud: G. von Hansen. Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revals. Dritte, vermehrte Auflage. Reval, 1885, lk. 16; vrd. R. Winkler. Ein altes Rechnungsbuch der ehemaligen schwedischen St. Michaelis-Kirche zu Reval (1631–1709). Separatabdruck aus der „Revalchen Zeitung“ Nr. 285. Reval, 1913, lk. 8–9; TLA, f. 31, n. 1, s. 142, l. 84–84p.

³⁷ A. Olearius. Täiendatud uus reisirikiri Moskoovia ja Pärsia teekonna kohta... Tlk. I. Leimus. Tallinn, 1996, illustratsioon kaanel.

³⁸ E. Gierlich. Reval 1621 bis 1645. Von der Eroberung Livlands durch Gustav Adolf bis zum Frieden von Brömsebro. Bonn, 1991, lk. 340; A. Olearius. Vermehrte Neue Beschreibung der muscowitischen und persischen Reyse. Hrsg. von D. Lohmeier. (Deutsche Neudrucke. Reihe Barock. Bd. 21.) Tübingen, 1971, Kommentare, lk. 21.

³⁹ EAM, f. 54, n. 1, s. 59.

⁴⁰ S. Karling. Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung. Stockholm, 1936, lk. 156–157; D.-G. Erpenbeck, E. Küng. Narvaer Bürger- und Einwohnerbuch 1581–1704. Dortmund, 2000, lk. 34, nr. 646.



Oleviste 18. ja 19. sajandi vahetusel. Fragment kiriku ülesmõõtmisjooniselt. Eesti Ajaloomuuseum

Mõistetavalt on ka selle, Hans Geisseleri juhatusel püstitatud Oleviste tornikiivri kõrguse kohta olnud liikvel igasuguseid jutte, räägitud koguni, et tollegi kõrgus küündis 140 või isegi rohkema meetrini. Vaevast saab

selline arvamus siiski tõsi olla, sest nagu on ju Berend Hettling omal ajal märkinud, kujunes toonase torni üldkõrguseks 74 sülda ehk siis Tallinna süldadest ümber arvestatuna 119 meetrit.⁴¹ Et asi just nõnda olnud, seda kinnitab ka näiteks linna ehitusmeistri Johann Georg Jänicheni poolt 1799. aastal valmistatud kiriku ülesmõõtmisjoonis: sellegi järgi on Oleviste toonane torn küündinud täpselt sellise kõrguseni, 55 Vene sülla ja 5 jalani ehk siis 118,9 meetrini.⁴²

Ent seegi tornikiiver vajas üpris tihedat ülevaatamist ning remonti. Nii on juba 1671. aastal käinud neis asjus siin kohal kuulus Robert Bindenschuh, sama mees, kes veidi hiljem ehitas üles ka Riia Peetri kiriku umbes 110 meetri kõrgusele küündinud barokkiivri.⁴³ Kõige mahukamad parandustööd võeti ette siiski alles aastail 1775–1778, kui linna puuseppmeistri Johann Christian Görlitzi juhatusel vahetati välja osa kiivri puitkonstruktsioonidest ning plekksepp Hans Heinrich Domeier uuendas selle vaskkatet. Ning veel üks nuhtlus, mis seda tornikiivrit ikka ja taas kimbutas – äike, mis lõi sinna sisse nii 1693., 1698., 1700., 1719. kui ka 1736. aastal. Toona polnud piksekaitset veel leiutatud, kuid selle eest peeti tornis valvet, mistõttu kahjutuli ei pääsenud kunagi võimust võtma. Vahel on antud ka valehäiret, nagu see juhtus 1740. aasta suvel, kui tornimuna ümber nähti hõljumas mingit vinet, mis kord hajunud, kord jälle tihenunud. Rahvast jooksis kokku ja osa noori mehi sööstis, veeämbriid käes, ka üles torni. Alles hiljem selgus, et tegemist oli haruldaselt tiheda sääseparvega, mis oli miskipärast kogunenud just tornitipu ümber.⁴⁴

⁴¹ EAM, f. 54, n. 1, s. 59.

⁴² Die St. Olai-Kirche zu Reval. J. G. Jänichen, 1799. Rossijskij gosudarstvennyj istoričeskij arxiv, f. 1488, n. 4, s. 1055, l. 2; vrd. Oleviste kiriku ees-, kül- ja tagantvaade ning põhiplaan. Tundmatu autori joonis 19. sajandi algusest. EAM, f. 118, n. 1, s. 214.

⁴³ S. Karling. Tallinn. Kunstiajalooline ülevaade. Tlk. V. Beekman. Tallinn, 2006, lk. 105; R. Bindenschu kohta: P. Campe. Der Stadt-, Kunst- und Werkmeister Rupert Bindenschu und seine Wirksamkeit in Riga. Riga, 1944; A. Ancāne. Būvmeistars Ruperts Bindensū. Ietekmes un sasnīgumi Rīgas arhitektūrā 17. gadsimta pēdējā ceturksnī. – Personība mākslas procesos. Rakstu krājums. Sast. K. Ābele. Rīga, 2012, lk. 11–44.

⁴⁴ H. W. J. Rickers. Etwas über die St. Olai-Kirche in Reval, die durch einen Blitzstrahl in der Nacht vom 15. zum 16. Juny 1820 zerstört wurde. Reval, 1820, lk. 18–20; Tagebuch des Superintendenten in Reval Justus Blanckenhagen 1657–1713. Hrsg. von J. K. von Schroeder. Wedemark-Elze, 1995, lk. 70 jj.

Taastamistööd pärast 1820. aasta tulekahju

Kui 1820. aasta jaanideks oli „linna au ja ilu” – isegi kohalikud sakslased kasutasid Olevistest rääkides tihti seesugust eestikeelset vormelit⁴⁵ – taas maha põlenud, polnud algul suuremat lootustki, et see oma esialgsel kujul kord taastatud saab. Et küll esialgsed taastamisjoonised valmisid kubermanguarhitekt Johann Daniel Bantelmannil ja linna ehitusmeistril Johann Braunil juba sama aasta jõuludeks, ei söandanud kumbki neist kavandada enam kirikule mingit võimsamat

tornikiivrit, liiatigi näha ette selle kattedeks kallist vask- või tinaplekki. Ent vaatamata kõigile kokkuhoiumeetmeile kujunes nende tehtud eelarve ikkagi hiiglaslikuks – kokku tervelt 272 304 paberrubla ja 10 kopikat.⁴⁶ Selleks ajaks oli koguduse kassasse laekunud ainult üks otseselt kiriku ülesehitamiseks ette nähtud sihtannetus – Lübecki linnalt 2000 paberrubla.⁴⁷ Mis siis veel sellest, mida rahva seas selle kõrge tornikiivri ülesehitamisest räägiti: „...Aga arwawad innimesed, kui ei peaks neil päwil ei meie, ei Saksa-maalgi sesugust pomeistrit⁴⁸ enam tabbatama, kes ni kõrget torni õskaks ehitada, ja on mõn-



Vaade Oleviste kirikule. Carl von Ungern-Sternbergi 1818. aastast pärit seepiajoonistus Eesti Ajaloomuseumis.

⁴⁵ Vt. nt. [Chr. H. J. Schlegel.] *Reise von St. Petersburg nach Reval ins Seebad, im zweiten Drittel des Monats Juni a. St. 1826.* (Reisen in mehrere russische Gouvernements... Bd. VIII.) Meiningen, 1832, lk. 147; R. H. Reutlinger. *Manuel-Guide de Reval et des environs.* Reval, St. Petersbourg, 1833, lk. 40; L. Léouzon le Duc. *La Baltique.* Paris, 1855, lk. 507.

⁴⁶ Acta betreffend den Wiederaufbau der durch einen Gewitterschlag in der Nacht des 16. Juny 1820 niedergebrannten St. Olay-Kirche in Reval, 1820–1846. EAA, f. 29, n. 1, s. 998, l. 19–20.

⁴⁷ Oleviste kirikukomisjonile saabunud kirjad ja väljavõtted magistraadi protokollidest kiriku põlemise kohta, 1820. TLA, f. 236, n. 1, s. 84, l. 44.

⁴⁸ Sks. *Baumeister*, 'ehitusmeister'.

ned sellepärast nõu andnud, Inglis-maalt meistrit kulata.”⁴⁹

Ilmselt oleks Oleviste jäänudki toona taastamata, kui just neil aegadel, 1820. aastail, poleks Tallinn hakanud kujunema Peterburi eliidi jaoks üheks kõige ligitõmbavamaks suviseks väljasõidukohaks. Alles see oli, kui see linn polnud kujutanud nende silmis midagi muud kui üksnes suikunud, seiskunud elukorraldusega provintsikeskust – nüüd oli ta aga ülendatud justkui üleöö terve impeeriumi kõige tähtsamaks merekuurordiks, mis tähendas, et sinna hakkas voorima iga aastaga aina rohkem suvitajaid. Õigupoolest olidki Peterburist pärit venelased need, kes kõige esimesena avastasid siinse keskaja ning gootika võlud – ja seda koguni sel määral, et toonases vene kirjanduses on olnud võimalik rääkida isegi teatud tallinlikust žanrist.⁵⁰ Või nagu on seda sõnastanud näiteks Faddei Bulgariin: „Aga et nüüd on moes kõik gootilik, kõik rüütliajastu kombel tehtu, olgu siis daamide käevõrud või ka kirjandus, soovitangi ma teil sõita Revelisse, et tunda imestust selle rüütli- ja hansa-aegadest pärit pesakese üle, mis hoolimata kõigest kalkidest põhjatuultest on suutnud püsida siiski sedavõrd muutumatu. [– – –] Kitsuke, sumbunud, räämane, pimedavõitu – aga kui meeldiv silmale vaadata. Jumala eest, meeldiv! Vaata, mida kõike suudab korda saata romantilise kirjanduse mõju!”⁵¹

Lõpuks, 1825. aasta 10. juunil, pärast 21-aastast vaheaega saabus Tallinna ka impeeriaator Aleksander I. Mõistagi polnud tema külastuskäigu näol tegemist mingi suvitusreisi,

vaid kiire tööviisidiga – sellest hoolimata leidis keiser mahti külastada kaht siinset pühakoda, nii praeguse Suur-Kloostri tänava äärde jäävat apostliku õigeusu Issanda Muutmise Peakirikut kui ka varemtes seisnud Olevistet. Üks, kes teda seal siis saatis, oli Soome lahe tuletornide toonane direktor kindralmajor Leonti Vassiljevits Špafarjev – tema hinnangul olnuks Oleviste kõrgel tornikiivril oluline tähendus ka kogu siinse laevaliikluse korraldamisel.⁵² Keiserliku visiidi ajal sündinud otsused tehti üldsusele teatavaks küll alles 14. oktoobril: mõlemat pühakoda oli ette nähtud toetada riigikassast üsna suurte summadega, makstes Issanda Muutmise Peakirikule välja sellele uue kupli ehitamise, kuid võttes Oleviste taastamise peaaegu terviklikult riigi kanda. Summa, mis selleks esialgu broneeriti, oli 364 147 banko- ehk paberrubla.⁵³

Paraku polnud keiser Aleksander I-el antud toona elada enam viit nädalatki, mistõttu ka tema poolt Oleviste taastamiseks määratud rahaeraldused jäid lõplikult kinnitamata. Uuesti kinnitas need Tallinna insenerikomando koostatud uute eelarvete põhjal 31. augustil 1827 alles keiser Nikolai I – seekord juba 499 624 rubla ja 25 kopika suuruses summas. Üks tingimusi, mida keiser ette pani, oli see, et kiriku torn tuleb taastada sama kõrgena kui eelmine, üksnes kukk selle tipul tuleks asendada ristiga.⁵⁴ 23. detsembril moodustati Eestimaa tsiviilkubeneri, vabahärra Gotthard Wilhelm von Budbergi eesistumisel ka Oleviste taastamise komitee, mis kogunes oma esimesele istungile 9. jaanuaril 1828.⁵⁵

⁴⁹ Marahwa Näddala-Leht, 11.10.1825.

⁵⁰ S. G. Isakov. Očerki istorii russkoj kul'tury v Éstonii. Tallinn, 2005, lk. 98 jj.; S. G. Isakov. Revel' v izobraženii russkix pisatelej i hudožnikov 1820–1840-h gg. – „Tallinskij tekst” v russkoj kul'ture. Sbornik v čest' prof. I. Z. Belobrovcvoj – k 60-letiju so dnja roždenija. (Baltiiskij arhiv. Tom XI) Tallinn, 2006, lk. 19–42.

⁵¹ F. Bulgariin. Sočinenija. Tom 3: Jumoristika. Putešestvija. Sankt-Peterburg, 1836, lk. 266–267, 280.

⁵² Sedasama mõtet oli L. V. Špafarjev arendanud juba 1820. aastal Peterburis trükkida lastud Heinrich Wilhelm Joachim Rickersi Oleviste kiriku lühiajaloo venekeelse tõlke eessõnas, kusjuures tema algatusel oli sellesama brošüürikesse lõppu lisatud ka üks Tallinna üldvaade, kus Oleviste torn väga selgelt esile toodud, samuti siinse akvatooriumi kaart. (Svedenija o cerkvi Sv. Olaja v Revele, zažžennoj molneju v noči s 15 na 16 čislo ijulja 1820 goda. Sobrano G. V. I. Rikersom. Sankt-Peterburg, 1820, lk. 4–6.)

⁵³ Delo o postroenii vnov' cerkvi Sv. Olaja v gorode Revele, 1826–1841. EAA, f. 291, n. 1, s. 9227, l. 16–19; Ostsee-Provinzen-Blatt, 10.11.1825.

⁵⁴ EAA, f. 29, n. 1, s. 998, l. 66; EAA, f. 291, n. 1, s. 9227, l. 52; G. von Hansen. Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revels. Dritte, vermehrte Auflage. Reval, 1885, lk. 21.

⁵⁵ Žurnal isxodjaščix dokumentov, 1828. EAA, f. 256, n. 1, s. 19, l. 9.

Projekte, mis 1830. aastal Oleviste taastamise komiteele kõrge tornikiivri taastamise osas laekus, oli kokku kaks: ühe oli esitanud Tallinna insenerkomando juures lepinguliselt ametis olnud Heinrich Reinecke, teise aga Viiburist Helsingi kaudu siia saabunud ehitusmeister, taani päritolu Heinrich Ryberg.⁵⁶ Mõlema tehtud projektjoonised on praegugi Moskvas asuvas Venemaa Riiklikus Sõjaajaloo Arhiivis alles: kui meister Reinecke projektist ei ilmne õigupoolest midagi muud kui üksnes see, kuidas ta on püüdnud lahendada tervet tornikiivrit kui mingit hiigelsuurt kaheksatahulist torbikut või tuutut, siis meister Rybergi oma sealsamas kõrval mõjub tõelise meistriteosena, mille iga toll on leidnud kõige hoolikamat läbitöötamist.⁵⁷ Ilmselt ei liialdagi me palju, kui väidame, et selle Rybergi töölaual 1830. aasta paiku valminud Oleviste tornikiivri projektlahenduse näol on ühtlasi tegemist kogu siinse 19. sajandi arhitektuurigraafika tipuga – nõnda peen on selle teostus. Lisaks joonistele valmistas Ryberg kiivri jaoks ka sõrestikkonstruktioonide puitmudeli – juhtumisi on seegi Eesti Ajaloomuuseumis veel tallel.

Tõtt-õelda ühendabki Reinecke ja Rybergi lahendusi omavahel üksnes tornikiivrite kõrgus – mõlemal oli see kiviosa üläärest kuni risti tipuni määratud täpselt 30 Vene ehk seitsmejalalisele süllale, seega 64,01 meetri peale. Kui näiteks Reinecke oli mõelnud ehitada tornikiivri küljed ühtlaselt sirgetena, siis Ryberg pani ette rajada kiiver selle allosas veidi laienevana – just see koolutus, „puusajoon” kogu lahenduse nõnda elegantseks muutiski. Samuti kavatses Ryberg jagada tornikiivri seestpoolt 13 korruseks,

kusjuures ükski korrus polnud järgmisega võrdne, vaid kahanes sedamööda, mida kõrgemale jõuti. Torni tipu sisse nägi Ryberg ette asetada ühe veidi rohkem kui kahe sülla pikkuse tugeva metallvarda – juhul, kui keske emapuuga oleks midagi juhtunud, oleks see ikkagi hoidnud risti alla vajumast. Et tegemist oli riikliku ehitisega, oli Ryberg esialgu plaaninud paigutada nii suure tornikiivri kui ka selle jalamil seisva kõrvaltornikeste tippu keisrikrooni – hiljem tuli tal need muidugi asendada ristidega.

Olgu küll, et Rybergi antud lahendus tunnistati igati õnnestunuks, oli vahepeal kaalumisel kogu kiivrisõrestiku monteerimine ka metallist, mistarvis kutsuti Peterburi Aleksandri tehase kohale isegi konsultant.⁵⁸ Kiivri hiiglasliku puitskeleti ülesehitamiseks kulus nii 1833. kui ka 1834. aasta, ent ometi jäi selle plekiga katmine esialgu rahapuudusel venima. Alles pärast seda, kui keiser Nikolai I oli andnud korralduse toetada kiriku ehitust veel 110 220 paberrubla, võidi osta vaske ning nõnda kinnitaski vasksepp A. Fadejev nii risti kui ka muna 26. aprillil 1836 paljude pealtvaatajate silme all torni tippu.⁵⁹ Päril lõplikult valmis tornikiiver sama aasta 20. juuliks.⁶⁰

Just nagu ei saaski muudmoodi, räägiti ka selle värskelt valminud tornikiivri puhul ikka peamiselt tema hiiglaslikust kõrgusest. Ühe esimese seesuguse kirjutise avaldas kohalik Revalsche Wöchentliche Nachrichten juba 1836. aasta juuni algul: selles toodud andmete kohaselt kujunes uue torni kõrguseks 455 Inglise jalga ehk siis 138,7 meetrit.⁶¹ Aga näiteks 1839. aastal Tallinnas suvitanud Stepan Džunkovskile teadis keegi

⁵⁶ Heinrich (Henrik) Rybergi kohta jagub Tallinnas andmeid nii 1830. aastate algusest kui ka 1840. aastate teisest poolest: näiteks 1833. aastal rihiti tema juhatusel otseks Niguliste tornikiivri väljapaindunud tipuosa, aastail 1845–1848 oli ta tegev Toompeal uue rüütelkonnahoone ehitusel, 1846–1850 tegeles Niguliste kiriku restaureerimisega, samuti on ta ehitanud Lagedi mõisa alale ühe silla jms. (H. Üprus. Restaureerimistööd Niguliste kirikus aastail 1846–1850. – Ehitus ja Arhitektuur 1970, nr. 3, lk. 24; M. Lumiste, R. Kangroopool. Niguliste kirik, lk. 56; J. Maiste. Tuldud teed tagasi. Retracing steps. Tallinn, 2002, lk. 290–291).

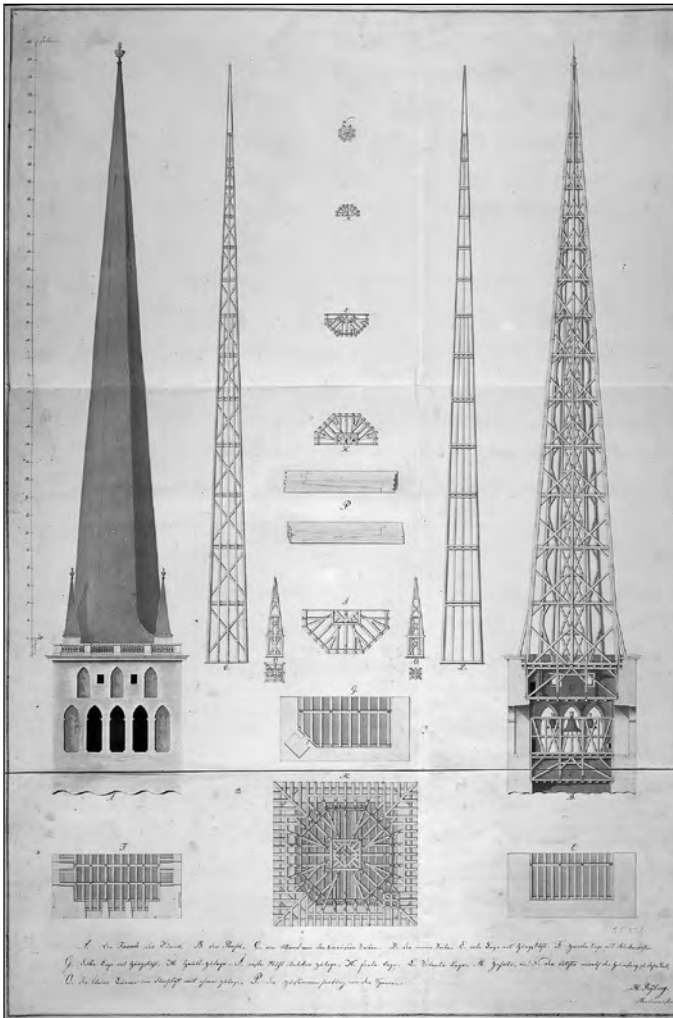
⁵⁷ Rossijskij gosudarstvennyj voenno-istoričeskij arxiv, f. 349, n. 36, s. 2836, 2839.

⁵⁸ Žurnal opredelenij, 1828. EAA, f. 256, n. 1, s. 1, l. 69.

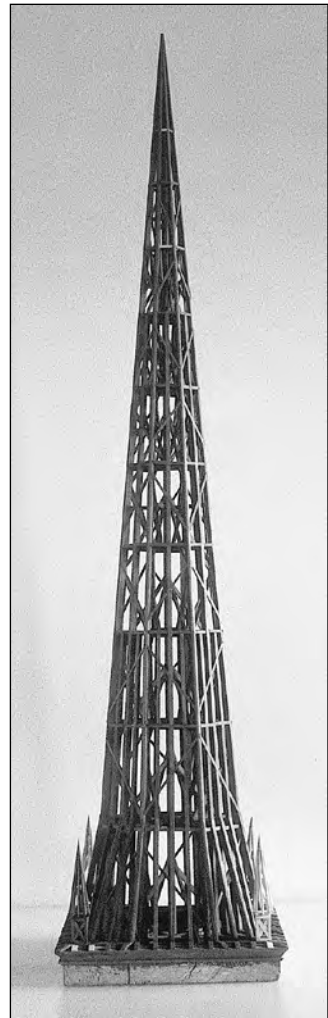
⁵⁹ Žurnal ishodjaščix del i opredelenij, 1836. EAA, f. 256, n. 1, s. 6, l. 27; Provinzialblatt, 10. VIII 1833, nr. 32, lk. 126; Das Inland, 13.05.1836, v. 341.

⁶⁰ EAA, f. 256, n. 1, s. 6, l. 27, 31; Das Inland, 1836, nr. 47, v. 779.

⁶¹ Revalsche Wöchentliche Nachrichten, 08.06.1836.



Oleviste tornikiivri projekt. Heinrich Ryberg, ca 1830. Venemaa Riiklik Sõjaajalooarhiiv.



Oleviste torni mudel, valmistatud ehitusmeister Heinrich Rybergi poolt enne uue tornikiivri puitsõrestiku ehitamise algust 1833. aastal. EAM

juba öelda, et tegelikult kukkus see välja siiski ainult 430 jala, seega umbes 130 meetri kõrgusena. Noore mehena otsustas Džunkovski selle peale ise ka tornis ära käia – mööda kiviosa ronides loendas ta kokku 259 astet, ent ka tornikiivris viisid trepid edasi. Neidpidi õnnestus tal tõusta veel viis korrust (à 16 astet) ja umbes poole kiivri peal oma pea korraks luugist välja pista, kuid sealt kõrgemale

ta enam ei pääsenud, sest järgmisel kaheksal trepil puudusid alles käsipuud. Nõnda arvestas ta tornis kokku vähemalt 485 trepiastet.⁶² Ligikaudu samasugused numbrid (maapinnast kuni ristipüni 435 Vene jalga) on 1852. aastal toonud ära ka Wilhelm Becker,⁶³ samas näiteks 1846. aastal Stuttgartis Eestimaast raamatu avaldanud Fedor Possart räägib 429 Reinimaa jalast ehk siis 134,6 meetrist.⁶⁴

⁶² [S. S. Džunkovski.] Poezdka v Revel' i Gel'singfors v 1839 godu. Sankt-Peterburg, 1840, lk. 65–66.

⁶³ V. Bekker. Poezdka v Ostzejskie gubernii. Moskva, 1852, lk. 14.

⁶⁴ F. Possart. Die russischen Ostsee-Provinzen Kurland, Esthland und Livland, nach ihren geographischen, statistischen und übrigen Verhältnisse. Zweiter Theil: Das Gouvernement Esthland, Stuttgart, 1846, lk. 192.

Üldiselt on hilisematele autoritele olnud omane tendents neid numbraid siiski järjest kasvatada. Nõnda on näiteks 1855. aastal Pariisis oma Baltikumi reisikirja avaldanud Louis Léouzon le Duc andnud Oleviste torni kõrguseks 143 meetrit,⁶⁵ samas aga Meyersi *Konversations-Lexikon*'i 1889. aastal ilmunud 15. köites räägitakse koguni 145 meetrist. Nagu ühele korralikule leksikonile kohane, toob see teatmeteos ära ka tolle hetke maailma kõige kõrgemate ehitiste tabeli: selle järgi paigutus Oleviste Pariisi Eiffeli torni, Washingtoni obeliski, Kölni ja Roueni toomkiriku, Ulmi *Münster*'i ning Hamburgi *Nikolaikirche* järel igati auväärsele 7. kohale. Kuid arvestades sellega, et nii Washingtoni obelisk kui ka Ulmi *Münster* olid sel ajal veel päriselt lõpetamata, jäi Oleviste tegelikult isegi viiendaks.⁶⁶ Enam-vähem sedasama kinnitab ka Berliinis ja Stuttgartis ilmunud kaheteistkümneköitelise *Pierers Konversations-Lexikon*'i 7. väljaanne, mida siinsed ajalehed samuti täis uhkust refereerisid.⁶⁷ Kui õigeks võis kõiki neid numbraid pidada või kust täpselt need pärinesid, ei küsinud seejuures küll keegi, kui mitte just arvestada üht pahast riialast, kes polnud rahul sellega, et nende Peetri kiriku torni võrreldes Olevistega nõnda madalaks hinnati, mistõttu ta soovitas mõlemad tornid ükskord ka päris korralikult üle mõõta.⁶⁸

Ometigi ei kiirustanud seesuguste mõõdistamistega siin õigupoolest mitte keegi. Alles Tallinna peageodeet August von Mickwitz oli lõpuks see, kes 1900. aasta paiku need ette võttis. Milline oli tema üllatus, kui numbrid, mis ta oma instrumentidelt välja luges, erinesid tunduvalt neist, mis juba igal pool teatmeteostes kirjas: kiriku peaportaali lävepakust kuni risti tipuni mõõtes kokku ainult 405 Vene jalga ja 4 tolli ehk siis tänapäevaselt väljendatuna 123 meetrit ja 54 sentimeetrit.⁶⁹

Ehkki needsamad numbrid käisid korra läbi ka kohaliku *Revalsche Zeitung*i veergudelt, ei pööratud neile siiski mingit suuremat tähelepanu, sest mingit erilisemat au need ju linnale ei toonud.

Viimaseid remonte

Ent leidis ka 20. sajandil veel hetki, mis sundisid kõiki linlasi oma pilku just Oleviste tornile suunama. Nagu see juhtus näiteks 1931. aasta 27. juuli õhtupoolikul, kui taas oli kerkimas äikesehoog. Esialgu, umbes kella poole viiest saati, olevat kuulnud ainult kaugest müristamist, kuid siis, kümmekond minutit enne viit, käinud ilmatu kargatus, mis ka vanalinna tänavailt selgelt vastu kajanud.

Välk lõi sisse! – olevat olnud kõigil esimene mõte. Aga kuhu, see selgus alles tüki aja pärast. Esialgu polnud näha muud kui ainult rentsleidpidi vulisevat vihmavett ja kuulda kaugeneva äikese kõminat.

Need olid Pagari tänava ääres asunud kaitseministeeriumi hoone viienda korruse raadiojaamas valves olnud sõdurid, kes kella poole kuue paiku õhtul panid kõige esimesena tähele kirikutorni kõrgematest luukidest välja imuvat suitsuvinet. Kohe anti sellest teade edasi valves olnud ohvitseridele, nood informeerisid tuletõrjet. See jõudis kohale üsna kärmelt ning ka kaitsevägede staabist ja linna komandantuurist saadeti välja rühm sõdureid. Koos köster Johannes Rauchdiga avati kiriku ukсед ja piki kitsaid treppe algas meeletu tormamine torni tippu. Tornikiivri ülemistele korrustele jõudnud, lõi vastu aga paks suits, mistõttu edasi pääses ainult gaasimaskides. Päril tulepesani välja ei jõutudki, sest see jäi torni kõige kitsamasse ossa, ainult veidi tornimunast allpoole, kuhu polnud võimalik mingilgi viisil juurde trügida.

⁶⁵ L. Léouzon le Duc. *La Baltique*, lk. 507.

⁶⁶ Meyers *Konversations-Lexikon*. Vierte Auflage. Bd. 15. Leipzig, Wien, 1889, lk. 940.

⁶⁷ F. Falkenberg. *Der Turm der St. Olai-Kirche zu Reval*. – *Rigasche Stadtblätter*, 1896, nr. 111; *Revaler Beobachter*, 1896, nr. 183.

⁶⁸ *Das Inland*, 05.09.1846, v. 865.

⁶⁹ A. von Howen. *Eine Untersuchung über einen während des Mittelalters an der St. Olai-Kirche stattgehabten Umbau, sowie einige andere Mitteilungen über diese Kirche*. (Separatabdruck aus der „*Revalsche Zeitung*“.) Reval, 1904, lk. 12.

Kuidas vesi üles saada, oli omaette küsimus. Esialgu hakati seda niisama mööda treppe ämbritega üles tarima, kui peagi avati ka eeskoja laes asunud luuk, kust visati alla köied, seal edasi moodustus juba inimkett. Ka mõned hüdropuldid hiivati üles, kuid neist polnud mingit kasu. Alles õhtul kella kümneks saadi Laial tänaval tööle suurem mootorpump, mis suutis pumbata vee kõrgele tornikiivri jalamile üles seatud presendist reservuaari, kust üks väiksem pump, mille ülesvinnamiseks oli kasutatud sedasama vintsi, millega kunagi olid kõik tornikellad üles hoovatud, selle üles kiivri tippu pumpas. Ent polnud tolku sellestki, sest päris tipus oli tornikiiver seestpoolt läbinisti umbne ja vett polnud kuhugi pritsida. Sellest hoolimata pumbati seda aga alt aina juurde, mistõttu see ladises piki puitkonstruktsioone alla ning lõpuks lainetas sellest jalapöia-paksuselt ka kogu eeskoja põrand.

Oleviste tornitipp hõõgus terve õhtu ja selle järel veel pool ööd. Viimases hädas, südaöö paiku, käisid tuletõrjejuhid tutvumas Provintsi muuseumis väljas olnud ehitusmeister Heinrich Rybergi poolt omal ajal valmistatud tornikiivri mudeliga, mis veenis neid samuti, et kitsast tornitippu pääseb kustutama ainult sellesse väljastpoolt vett juurde juhtides. Õnneks oli just selleks ajaks lõõnud lahti osa torni kõige ülemist osa katvast plekist, mistõttu suudetigi torgata üks gaasivabrikust kohale toodud kolme sülla pikkune raudtoru otse tornimuna alt tornikehandi sisse, kust kaudu sai hakata pumpama vett juba päris tulekoldesse. Vastu hommikut, umbes kella viieks oli põleng viimaks kustutatud. Oli omamoodi ime, et rist polnud torni

tipust alla kukkunud – seda hoidis püsti meister Rybergi poolt omal ajal kiivri kõige peenemas osasse paigutatud ligi seitsme meetri pikkune raudlatt. Siiski oli tornitipp umbes viie meetri ulatuses sedavõrd põhjalikult läbi põlenud, et see oli Laia tänava suunas juba üsna tugevalt länku.⁷⁰

Torni taastamine läks käima üllatavalt nobedalt. Juba augusti esimese nädala lõpuks oli valmis tellingute projekt – autoriteks toonase Tallinna Tehnikumi ehituskonstruktsioonide õppejõud Ferdinand Adoff koos kiriku eestseisuse liikme arhitekt Christfried Lehberti ning tolle noore abilise insener G. Labbéga. Tellingud püstitati nii, et tornitipust umbes 21 meetrit allpool torgati kiivrist läbi kaheksa pikka konsoolatala – nendele terve kaadervärk toetuski.⁷¹ Kogu renoveerimine jäi arhitekt Lehberti juhtida, otseseks eeskujuks seesama tornikonstruktsioon, mis oli Rybergil juba kord läbi töötatud.⁷² Septembri alguspäeviks olid esimesed neli korrust tellinguid valmis, viies ehitamisel.⁷³ Töödega saadi enam-vähem ühelepoole 7. oktoobriks, ja nagu see oli olnud kombeks juba varasematelgi aegadel, asetati ka nüüd tornimuna sisse väike vasksilinder, milles leidsid mõned paberid käimas olnud remondi kohta. See saadi libistada tornimunasse ühe vana püssikuuli-augu kaudu, mis seejärel kinni joodeti. Otsekohe alustati ka tellingute mahavõtmist.⁷⁴ Ehkki remondi käigus tornilt risti ei eemaldatud, on hakanud hiljem, peamiselt 1960. aastate algusest peale, levima jutud, et 1931. aasta remonttööde käigus tehti kogu torn ikkagi tublisti lühemaks – enne seda olevat see olnud umbes viisteist meetrit kõrgem.⁷⁵

⁷⁰ Päevaleht, 29.–31.07.1931; Revalsche Zeitung, 31.07.1931; Sõnumed, 28.07.1931; Vaba Maa, 29.07.1931; Kaja, 29.07.1931; Deutsches Kirchenblatt 1931, nr. 12, lk. 67–68.

⁷¹ Päevaleht, 11.08.1931.

⁷² Oleviste kiriku torni tipu parandamise projekt. Arhitekt Chr. Lehbert, 1931. Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv, ehitustoimik Lai 50/Oleviste 2 / Pikk 65, l. 8.

⁷³ Päevaleht, 06.09.1931.

⁷⁴ Päevaleht, 08.10.1931.

⁷⁵ Vt. nt. J. Kaljundi. Oleviste kiriku torn – maailma kõrgeim? – Ehitus ja Arhitektuur 1969, nr. 1, lk. 50–52; K. Aluve. Keskaegsed kultusehitised linnade ja asulate panoraamis. – Ehitus ja Arhitektuur 1968, nr. 3, lk. 40; T. Masso. Oleviste torn oli maailma kõrgeim ehitus! – Ehitus ja Arhitektuur 1982, nr. 2, lk. 63–65; H. Matve. Tornid läbi aegade. Tallinn, 1982, lk. 25; U. Sutrop. Oleviste kõrgemaks! – Eesti Päevaleht, 01.09.2004.

Lõppsõna asemel

Nõnda võib isegi selle kohta, milline on Oleviste praeguse, aastail 1833–1836 kerkinud tornikiivri puhul olnud selle algne kõrgus, leida kirjandusest üpris erinevaid andmeid. Liiatigi siis sellest, milline võis olla selle kõrgus keskajal. Oleviste kiriku torn kui 1625. aastani Euroopa kõige kõrgem ehitis – mitte üksnes, et sellest räägivad Tallinna giidid, vaid seesama jutt käib läbi ka väga paljudest ülevaateteostest.

Õnneks selle üle, kui kõrgele ulatub praegune Oleviste torn, suurt siiski enam ei vaielda. Selleks polnud õigupoolest vaja muud kui ühel tublil geodeedil see ükskord ometi ka päris korralikult üle mõõta: 1957. aasta juulis sai omaaegse Riikliku Ehituse ja Arhitektuurikomitee juures töötanud Albert Vuuk kiriku peasissekäigu kohalt üles risti tipuni mõõtes tulemuseks 123,72 meetrit, kusjuures risti enda pikkuseks määrati 3,05 ja sellealuse muna diameetriks 1,078 meetrit.⁷⁶

Iseenesestki mõista pole ühegi varasema Oleviste kirikut ehtinud tornikiivri – olgu siis selle, mis püsis seal kuni 1625. aastani, või siis ka selle, mis püstitati sinna 17. sajandi keskel – puhul võimalik sedavõrd korrektseid andmeid esitada. Ja kuidas üldse saakski, sest polnud ju ka toonane aeg veel üldse küps seesugusteks täppismõõdistamisteks. Ent seegi teave, mis on nende kiivrite kohta siiski olemas, lubab kindlalt väita, et nii kõrgeks, nagu on vahel väidetud, pole neid siiski küll kunagi ehitatud. Pigem on tegemist kirikuga, mis on seisnud juba keskajast saati ikka enam-vähem sama kõrge tornikiivriga, umbkaudu nõnda kõrgega, nagu see on tal ka praegu. Pealegi, kõikide proportsioonireeglite, põhinegu need siis kuldloike teoorial või millelgi muul, järgi just sellise kõrgusega kiiver sellele kirikule kõige paremini passibki.

Nõnda on jutud Olevistest kui terve keskaja jooksul kogu Euroopas või isegi maailmas kõige kõrgema torniga kirikust üksnes legend. Kusjuures veel võrdlemisi noor, napilt üle kahe sajandi vanune legend – seega sugugi mitte nii põline ja pikaajaline, kui on seda üks teine sellesama kiriku ja tema torni kohta käiv muistelugu. Nimelt see, mille järgi polevatki Oleviste taevakõrgune torn kerkinud puhtalt inimeste jõul, vaid et selle ehitamisel olevat mängus olnud ka vanakurja enda käsi.⁷⁷

*Artikkel on valminud Tallinna Ülikooli uurin-
gufondi toetusel ja Eesti Teadusagentuuri insti-
tutsionaalse uurimisteema nr. IUT18-8 raames.*



Ants Hein

(1952), *PhD*, vanemteadur,
Tallinna Ülikool, Rütüli 6, 10130 Tallinn,
ants.hein@tlu.ee

⁷⁶ Eesti Rahvusraamatukogu, f. 20, n. 1, s. 138; Siit ja sealt. – Eesti NSV arhitektuur. Artiklite kogumik. Tallinn, 1961, lk. 63–64.

⁷⁷ Seoses Olevistega on too legend pandud esimest korda kirja juba 1652. aastal (Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622–1667. Utg. genom R. Hausen. Helsingfors, 1882, lk. 179–180); vrd. M. Puhvel. Legend kirikuehitajast trollist Põhja-Euroopas. – Põlistelt põldudelt. Põhja- ja Loode-Euroopa rahvaste folkloorist ja vanemast kirjandusest. Tartu, 2009, lk. 43–58.